

Két költő

„NYUGTALANÍTÓ TÖRTÉNELEMÓRA”

LÁSZLÓFFY ALADÁR KÖLTÉSZETÉRŐL

1958-ban készült fényképet nézek. Kántor Lajos—Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom (1944—1970) című kötetében találtam rá. A kép mellett a következő kommentár: a Forrás nemzedék első bemutatkozása, fiatal szerzők estje Kolozsváron, 1958. január 14-én. Nézem a fényképet, ismerős arcokat kutatva. Az álló sorban jobbról az utolsó: Szilágyi Domokos. Szilágyi Domokos kamasz arca; számolom, húszéves ekkor, a fejét jobbra billenti, előre hajtja. Az ülő sorban is ismerős, balról a második: Lászlóffy Aladár. Kezében koccintásra emelt pohár. A „Forrás nemzedék” előtt hosszú asztal, fölpakolva sok szódásüveggel, közöttük megvillan egy-egy borosüveg is. Ez tehát az indulás. Lászlóffy Aladár is: kamaszarc; ő huszonegy éves ekkor, kora már férfikor, de arca: az iskolásé. Tehát innen indultak s így indultak. Jó húsz év alatt pedig a nemzedék tagjai, ki-ki tehetsége szerint, messzire jutottak. Szilágyi Domokos leltára kész, tragikusan lezárult az élete, de költészete teljes és klasszikus értékű. Könyvkiadásunk is sokat tett azért, hogy az ő költészete, Szilágyi Domokosé, ebben a teljességében valamennyiünk előtt ismertté válhasson. A Kriterion Kiadó 1978-ban megjelentette Kényszerleszállás címen összegyűjtött verseit, a Magvető Könyvkiadó pedig 1979-ben válogatott verseit és műfordításait. S a többiek? Az általuk elvégzett munka sem akármilyen. Gondoljunk Páskándi Géza munkásságára; gondoljunk Hervay Gizellára, akiről azt külön is elmondhatom: az utolsó éveiben egyike volt a legmagasabb, legegyenletesebb színvonalon publikáló költőinknek, az ő versei körül hónapról hónapra izzott, felforrósodott a levegő. S nem utolsósorban: gondoljunk Lászlóffy Aladárra, akiről most külön is rövid számvetést készíthetünk abból a Magvető Kiadó által teremtett ünnepi alkalomból, hogy válogatott versei megjelentek.

A hatvanas évek közepéről valók az első versek, ha most olvassuk ezeket, alig hisszük: ezek a lázadás versei voltak. Rímek, kötött ritmus nélkül áradó sorai talán már nem hökkentettek meg bennünket, pedig lázadó harcban születtek. A vers formai és tartalmi szabadságáért harcoltak születésük pillanatában. Hogy „szabadversek”, e tény mögé oda kell gondolnunk: pár évvel korábban az irodalmi sematizmus, gondolati dogmatizmus tetőpontján még milyen szabályosan kattogott a vers; gondoljunk a rigmusokra, melyek napi és helyi érdekűek és értékűek voltak. Ennek az időszaknak, ennek a módszernek fordít hátat, legalábbis a válogatott versek indításának pillanatában, Lászlóffy Aladár.

Módszere nem volt különösképp hangoskodó, formai tekintetben, utaltunk már rá, a lejárattott rigmusok helyébe a szabadvers szabadságát álmodta, a lejárattott művészeti és filozófiai izmusok, irányok helyett az avantgardizmust hitte ekkor üdvözítőnek. De kötődése nem volt tételes, nem volt hivalkodó, tíz évnek kellett eltelnie, hogy 1974-ben megjelent kötetében megvallja kamaszkori szerelmét az „avantgarde úristennek”. De ez a vers már: nemcsak a valómásról, hanem a változásról is híradás. Módszeréhez tartozott az is a versek üzenetét tekintve immár, hogy a napi elvárások és érdekeltségek tagadásaként a mindenséghez fellebbezett. Nem mondja ki Lászlóffy Aladár, mégis tudhatjuk, hogy József Attila verse és versbéli gondolata bátorít ekkor, hirdetvén: „A mindenséggel mérd magad!” Hogy Lászlóffy Aladár ko-

rábbi versei olyan hangosak a mindenség, a kozmosz, a végtelenség, az univerzum dicséretétől, ez a József Attila-i indíttatás a magyarázata. Annak a József Attila-i szemléletnek és szempontnak az érvényesítésére törekszik Lászlóffy, amely a simulékony, a naponta más elvek és eszmék helyett azt hirdette: „Én úgy vagyok, hogy már százezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen.” S annak a József Attila-i szemléletnek és szempontnak érvényesítésére törekszik, amely azt hirdette: „Én túllépek e mai kocsmán”. S úgy folytatta parancsolón: „A mindenséggel mérd magad!”

A parancs ezen pontjáról indul Lászlóffy. József Attila újabb, nagy fölfedezésének és értelmezésének időszaka ez különben is költészetünkben, az erdélyi költészetben is. 1963-ban jelenik meg az Irodalmi Könyvkiadónál Bukarestben József Attila verseinek hangsúlyos kiadása, annak előszavában az előszót író, a vállalkozást gondozó Méliusz József például nem ígér, s nem kér kevesebbet: „Ady megvédte Petőfit, József Attila megvédte Adyt — József Attilát egész újfajta népe védi.”

A városlakó költő ekkor: verseiben univerzumlakó. Válogatott versei alapján először ilyenek látjuk Lászlóffy Aladárt. Költészete azonban az évek során változik, alakul. Rájön, hogy jéghideg ez az úr, és embertelen, helyesebben: embernélküli. Emberszerető és emberkereső költő számára túlonúl üres. S a városlakó, univerzumlakó Lászlóffy ekkor lesz: tájlakó, társadalom- és történelemlakó. A hatvanas évek végén írott versei már ilyenek mutatják, s ilyenek a legújabbak is. Ennek a főismerésnek lehet dokumentuma a *Kiáltás* című vers:

*Az úrhajók a semmibe suhannak.
Csodálatos hívsága volna annak,
hogy életem feloldódjék a térbe,
mikor egy buta gót városba fér be.*

*De nem történik ilyen csoda mégse.
A föld, aki csontom visszakérte,
vak-tehénszáját újra és újra tárva
kis értéktöbbletét, a szót is várja.*

Erre, a váltás időszakára esik Lászlóffy több verses győzelme. Megírja talán első, igazán nagyinak mondott versét, *A rotterdami bírák* címűt; 1967-es kötetében jelent meg, s a vers azóta egyetlen fontos antológiából sem hiányzik, a Hét évszázad magyar verseiben is képviseli költőjét. Egyik tipikus versmodelljét is megtalálja ekkor. A versben megidézett Erazmus kertjében ülve végignézi, ahogy a rotterdami bírák ítéletére a hóhér „valami múltó, helyi érdekű vétségért” férfiakat kísér a vesztőhelyre. Erazmus s a költő az ítélettel szembefordulva ezt törvénykezi végül:

*A humanizmus nem a kivégzésnek
technikai tökéletesítésében működik tovább,
hanem a meghagyott fejekben.*

Érezzük, hogy a fölidézett korból és helyzetből kilendül ez a vers, jellemezni kíván minden korszakot, mely a törvényesség elvét megsérti, jellemezni minden történelmi erőt, amely a humanizmus, a törvényesség elvét védi. A versek közvetlen korrajza és „élet”-rajza mögött Lászlóffynál általában több réteg a rejtett tartam és rejtekező üzenet. A történelemben, a kultúra történetében a legfényesebb példák, legnagyobb után kutat, Erazmust idézi, Luthert és Servetet, Kantra utal és Rousseau-ra és karnyújtásnyira: Körösi Csoma Sándor példájára, Apáczaira, a Bolyaiakra. De versei sorra: nem szoborteremtőek, hanem példateremtőek és példát elemzőek, végső soron: történelmi, kultúrtörténeti és filozófiai utalásokkal átjárt allegóriák. Lászlóffynak ez a verstípusa kiemelt szerepet kapott az életpálya eddigi alakulása so-

rán. Ebbe a típusba sorolhatók jelentősebb versei. De ugyanakkor elmondhatjuk, Lászlóffy költészete egészében is: allegorikus. Olykor eltérőnek, olykor azonosnak tudott jelenségek, korok és értékek közötti „áttűnések” alkotják költészetének egyik főbb „eszközét”, módszerét.

Ha elmondtuk és elmondhatjuk, hogy Lászlóffy indulásakor az avantgarde szabadvers formáját keresi és vállalja programosan is, és elmondhatjuk, hogy a teljesen kötött, klasszikusan rímelő, ritmizáló versformától mindvégig idegen marad, ugyanakkor elmondhatjuk azt is: a szabadversen belül költőnk öntörvényű formát teremtett. Az első időkben túlságosan szétáradó, s prózába tévedő verset rendszabályozta: belső rímeket, összecsengéseket csempészett vissza, a gondolatok ritmusán túl szabályos versritmusokat választatott, majd tört meg a szemünk láttán — de ezek a megtört ritmusú sorok: vigyázat, sosem ritmustalanok. S mert az allegorikus beszédben legfőbb segítője lehetett, főlvállalta s előrehaladva egyre módszeresebben használta: a költői képet. Képpalkotásának mesterműve például a *Rigó az erdőben* című vers, pár sorát idézzük:

*Sétál a sárga
füvön, zöld ösvényen a
feketerigó, lecsukott szárnya:
az én hátratett kezem,
sétál, nyugalma példás,
amint a mai nap felett
töpreng. Szeretem ezeket a
borús reggeleket, mint egy
rigó, akinek sok átgondolnivalója van. Lassan telik
a délelőtt, rigónyomok
a papíron.*

Egy eszköztelennek tetsző költészet, alakulása során így találta meg tartamait és eszközeit. Az „egyre kutyábbul küzdök a ritmusomért” kezdetű vers gondolatsorát idézve, így találta meg a költő az „önmagára építkezés” szabályait, az önmaga alkatának és feladatának legjobban megfelelő vers szabályait, ahogy nevezi: „a teljes biztonság ritmusát”. Azóta is, legjobb versei szerint ez jellemzi Lászlóffy Aladár verseit: öntörvényűek, „önmagára építkezők” és a kifejezés biztonságával, a teljes biztonság ritmusa szerint beszélők.

Ennek a formának, „kötött szabadversnek” egyik első csúcса a *Férfiak* című vers (s az életművön belül rokona, s hasonlóan csúcs: az *Ige*, a *Nyugtalanító történelemóra*, az *Élet*, az *olvasó Apáczai* — csak néhányat említve). Hadd mondjak el annyit vallomásosan, a *Férfiak*: egyik legkedvesebb versem, a költészetben is, a közgondolkodásban is alapszöveg. S hadd mondjam el azt is, amióta az erdélyi előadóművész Illyés Kinga előadásában hallottam, ha olvasom, ha idemácsolom a verset, az ő hangját is hallom egyben:

FÉRFIAK

*Hányan rohadtak el húsz és harminc között.
E kor a férfit vagy szemetet érleli bennünk.
Nemcsak a gyávák úszták meg szárazon,
s nemcsak a hősök tettek valami emlékezeteset.
Húsz és harminc között hányan rohadtak el.
Jobban kell utálnom őket, mint a múlt századot.
Kiszállok menet közben a kortársi liftből,
velük egyazon üvegből ne töltsenek nekem levegőt.*

*Ezek a fiúk sem bácsinak indultak, aki más fiút
fejet csóválva korhol, s nem ízének, aki lapulva
vet ágyat egy kitüntetés összkomfortos
bársonydobozában, de hát
sokan rohadnak el húsz és harminc között,
mert esős a nyár, mert száraz a nyár,
mert könnyű az élet, mert nehéz az élet,
mert nem jön ki nekik, mert kijön nekik,
mert egy leckét sosem felejenek el,
mert másvalamit tökéletesen elfeledtek,
mert sokan rohadnak el húsz és harminc között.*

Ha beszéltünk a kozmoszslakó Lászlóffyról, és a történelemlakóról, az allegóriateremtőről, ha külön szoltunk arról, aki megteremtett, kivívott magának egy kötött szabadversformát, s azt biztonsággal beszéli, akkor kell beszélnünk még egy „másik” Lászlóffyról is: a könyvtárlakóról. Vörsömarty óta nincs költőnk talán, aki olyan rögeszmésen és jelképteremtően szólni kíván a könytárról, mint épp ő. Könyvtárverseit e válogatott versek kötetből még külön is ki lehetne s ki is kellene válogatni: az ismét egy rangos kötet. Lászlóffyt nem mondanám a szimbolizmuson iskolázott költőnek általában, ebben a versvonulatában viszont: igen. A könyvtár ugyanis nála mindvégig jelképe, ne gondoljon senki könyvtárak megéneklésére, ez a jelkép nagyon sokrétű: jelenti általában a könyv dicséretét, a nyomtatott, megőrizhető üzenet dicséretét; jelenti a könyvnyomatás mint technika dicséretét; jelenti a kultúra értékeinek dicséretét, minden, amit az ember létrehozott: ott a könyvekben. jelenti a könyvtár dicséretét: mely arra hivatott, hogy könyveinket, könyveink által is múltunkat, történelmünket, nyelvünket, közösségünket megőrizze. A könyvtár jelenti azt a szemlélet- és gondolkodásmódot, mely szerint könyvtárnyi örökségünk föl vállalói és továbbadói, tovább-„írói” vagyunk: minden jelen föl ismerés eddig fölhalmozott múltbeli tapasztalatokra és tudásanyagra épül és a jövő felé mutat.

Hervay Gizellának van egy írása, *Szilágyi Domokos kényszerleszállásai* a címe; látszólag verselemzések sora, valójában: az utóbbi idők egyik legjelentősebb esszéje. Ebben az esszében írja Hervay Gizella: „A kolozsvári Bolyai Egyetemen Szabédi László nagy kísérlete folyt: költészetéből és logikából katedrálisokat építeni a szemünk előtt, a pillanat ihletében... Mielőtt a Bolyai Egyetemből Babes-Bolyai Egyetem lett, mint a Bolyai Egyetem rektora, az utolsó doktortórá avatáskor tartott beszédében így búcsúzott: »Mi elmegyünk, de a kövek beszélnek.«” Azért idézem ezt a gondolatsort, mert szeretnék rámutatni, egyik kulcsmondata ez a Szabédi-vallomás költőnk, Lászlóffy Aladár költészetének, szemléletének; mottója: elmegyünk, de a kövek, s hozzátehetjük, a könyvek beszélnek.

Kifogyhatatlan a leleménye, amikor a könyvtárról ír. *Az alexandriai könyvtár égése* című versében, egyik nagy versében írja: „Itt mindent meg kellett volna őrizni, hátha valaha valakik olvasni s érteni fogják!” Janus Pannonius emlékét ekképpen idézi: „A hűszéves költők / szívből annyi hegy, könyvtár, / annyi híd és zúgó folyó / annyi csatater képe / kívánczik a költeménybe.” *Az És tapsolt az ideges ipszilon* című vers alcímében is hirdeti: „Könyvtárat gyűjtök”. S a versben „holt halhatatlanoknak” nevezi a könyveket, „nosza megőrzöm, hogy a világ megszerzése itt se szenvedjen mulasztást”. A *Tél* című vers azt hirdeti: „Sokezer kötetes könyvtár az igazság.” *A nagy fordulat* című vers paradoxona szerint: „A könyvtárak szótlanul olvasták át a szemeket.” *A Kertből* című vers szerint a könyv: megállítható beszéd. *Az olvasó Apáczai* metaforája pedig hirdeti, a könyv: „átlapozott világ”.

A köveket és könyvtárakat beszélgető Lászlóffy egyik legszebb, hasonló tárgyú verse még nem szerepel a válogatott versek kötetben, későbbi. Hadd idézzem ide mégis, hiszen, véleményem szerint nemcsak a könyvtárversek csúcsa ez, hanem költészetének egyik csúcsa is; olyan vers, melyben költészetének talán minden fontos jellemzője egységbe foglaltatik:

EMLÉKTÁBLA A NEMLÉTEZŐ HÁZON

Mikor ezek a fák komolyan besötétednek.

*Csak egy bármilyen udvarra ablakot nyitni és
hallgatni az esőt. Sistereg a föld s az
ég fekete találkozása.*

*A háttérben Kis Miklós mester ipar-előtti kísértetgépei
dübörögnek, az egész történelem gépháza ez, hogyha volna
már legalább ilyen fülsiketítő a zaj: valamennyi A és G és N
itt dong együtt, még bibliává nem osztva s újra kiszabadulva
a bibliából.*

*Itt, a mindenség örökfehér, vagyis öröksötétkéek lapja
előtt kérdem:*

*a papír egyik fele régi könyvlap, a másik már
tele van írva. Te hova fogsz írni?*

*Végigfut tekintetem a könyvespolcokon, ismeretlen
könyvek címén akad meg, melyek csak távoli rokonságbán
vannak manapság az eszmélettel, és azt gondolom, hogy
inkább bármitől szakadhatok el, mint a könyvtáramtól,
inkább bármitől, mint a temetőimtől, inkább bármitől,
mint önmagamtól.*

A lélek, amiben már test vagyok —

a papír élére fog írni Kolozsvár nyomdájának.

*Itt lenni: — ez a halál előtt megtalált megoldás,
ez a hazám.*

A Lászlóffy-vers minden összetevője benne a versben. Láthatjuk a kozmoszlakót, aki a József Attila-i „A mindenséggel mérd magad!” költői ars poeticájára hivatkozott már költői pályája elején is. Erre a József Attila-i „parancsra” csak a parancsoló mondat kulcsszavával utal Lászlóffy: mindenség. Az eredeti József Attila-szövegtől messzire eltávolítja, hiszen át is formálja, egy metaforalánc rendszerébe illeszti: az író a mindenség örökfehér papírlapja előtt áll. Épp ilyen tartózkodó egy másik, József Attilára történő utalás is. A vers vége József Attila *Elégia* című versének zárómondatait rejti, ezeket: „Igazán / csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz. / Magaddal is csak itt bírhatasz, / óh lélek! Ez a hazám..” Tótfalusi Kis Miklós könyvnyomdáját így jellemzi a vers: „az egész történelem gépháza ez”. Idéztünk rá példákat („a könyv átlapozott világ”), hogy Lászlóffy Aladár a könyvet, könyvtárat gyakran használja a teljes emberi kultúra (másutt Európa) szinonimájaként. A könyv azonosítása a történelemmel, történelmünkkel az alapja ennek az összevetésnek, ennek a metaforának, amely a könyvnyomdát „a történelem gépházának” mondja. Ez eddig Lászlóffy Aladár, öntörvényűen; a József Attila-i utalás, most is az *Elégiából*, mégis bennefoglaltatik, József Attila a gyárról mondja el mindezt: „Az egész emberi világ itt készül.” A Lászlóffy-vers más sorai is („inkább bármitől szakadhatok el, mint temetőimtől, inkább bármitől, mint önmagamtól”) megfogalmazódnak már az *Elégiában*: „A világ nehéz nyomait követve / önnönmagadra, eredetedre / tekints alá itt!”

Nagyon tudatosan megformált megfelelések ezek, költőnk József Attilához való hűségének szemérmes, rejtőzködő dokumentumai. De megtalálható ebben a versben a történelem-lakó költő látásmódja is, a „mindenség” mellett maga a „történelem” is kulcsszó a versben. A történelemről szóló költő kedves és sikeres verstípusa, jeleztük már, az elődök példáját idéző és elemző allegorikus vers. Ez se más. Első rétegében Tótfalusi Kis Miklós emléke előtt tisztelgő vers, ebben az értelmezésében is teljesen zárt és következetes. De ez a vers mégis más, mondtuk, allegorikus, az allegória törvénykezése szerint rejti a másik arcát, más üzeneteit;

rejt a mai költő elégikus számvetését munkájáról, azonosságkereséséről, történelmi vállalásáról. A vers, formáját tekintve is az, amit a rokon versek számbavételekor úgy nevezünk: kötött szabadvers; költői képekkel, belső rímekkel, ritmusokkal építkező versbeszéd.

S itt érkezünk el újabb összetevőjéhez, melyet így jellemezhetünk: Lászlóffy Aladár, a könyvtárlakó. Hisz ennek a versnek a könyvről írott Lászlóffy-verseknek is legelső sorában a helye. Könyvvers, könyvtárvers. Nemcsak a könyvtárnak, könyvnek, nem is a szavaknak, hanem a betűnek is magasztalása: valamennyi A-nak, G-nek és N-nek. *Az alexandriai könyvtár égése* című vers megoldásával rokon ez a betűidézés és magasztalás: abban a műben Lászlóffy nagybetűvel végigírja az ABC-t. *Az És tapsolt az ideges ipszilon* című versben is megteszi ezt, végigsorolja betűinket, verset ír az Y-hoz, szerelmes vallomást a nyelvhez, betűinkre mint őszállatok csontvázára tekint („A... B... őseink nagy kezdőbetűket ástak el a földben”).

Idéztük, mennyiféle metaforát teremt a könyv kapcsán, a könyvnek, könyvtárnak mennyi parttalan szinonimáját keresi. Ezt a sort most elemzett versében is folytatja, nagyon rejtett azonosságot jelezve, s nagyon fontosat, hirdetvén, a könyv: eszmélet. („Tekintetem ismeretlen *könyvek* címén akad meg, melyek csak távoli rokonságban vannak *manapság az eszmélettel.*”) Ez a versben elrejtett azonosság, a könyv: eszmélet, költőnk vallomástétele szerint manapság megszűnőben van; szemérmes mód az is, ahogyan ez a mondat meglétének szükségességét hirdeti.

S még mindig nem beszéltünk a vers legszebb, legemlékezetesebb képéről, gondolatsoráról: „a papír élére írj” parancsáról. Lászlóffy könyvtárversei mindenkor azt a felismerést hirdetik: könyvtárnyi örökségünk őrzői, továbbadói vagyunk. Nagyon képletes megfogalmazást nyer itt, képi megfogalmazást ez az elvont tétel, jelezvén, a költő olyan papírlap előtt áll, melynek „egyik fele régi könyvlap, a másik már tele van írva. Te hova fogsz írni?” Jelképes a kérdés, jelképes, sőt látomásos a válasz: „a papír élére”.

Hogy ennél a versnél hosszabban elidőztem, jelentheti: fontos versről van szó, költészetünk egészének szempontjai szerint is nagy versről. S hogy nincs benne még abban a kötetben, a válogatott versek kötetében, melyet én bemutatni igyekeztem? Jó dolog ez is, jelzi, hogy nem lezárt még ez a költészet, épp ellenkezőleg: az újabb versekkel emelkedő, továbbépülő. Az 1958-ban készült fényképet nézgetem, fiatal költőkről; az ülő sorban balról a második Lászlóffy Aladár. Kezében koccintásra emelt pohár. Most, vagy huszonöt év elteltével jött el az alkalom, hogy a poharat emelő kézre a magam poharát ráköszöntsem: egészségére. Kíváncsi, továbbra is — hisz máshol nincs hely, hisz másképp nem is méltó a feladat: írjon a papír élére.

„DIDERGŐ LIMLOMOK”

TOLNAI OTTÓ VERSEIRŐL

Tolnai Ottó újvidéki költőnek a Magvető Könyvkiadónál megjelent válogatott verseit olvasom végig: átlapozom, fejezetekre bontom, bele-belelendülök, két-három nap alatt a kötet végére érek. Nem éltem behunyt szemmel, betapasztott füllel eddig sem, húsz éven keresztül; amióta Tolnai Ottó köteteket ad ki, újra és újra igazolja, jelentős költő: irodalmunk egésze szempontjából az. Örülnék, ha sokan kiáltanák e kötet olvastán: heuréka. Én nem kiáltom.

Magamnak, összegzésül csak annyit mondhatok, lámcsak, e költőnek nemcsak versei vannak, verssorainak nem ledőlő építményei, huzatos termei, sehová nyíló ajtóit, ablakai. E költőnek — válogatott versei dicséretére — nemcsak versei vannak, hanem költészete van, összetéveszthetetlen világa, világképe, saját és sajátos verszenéje.

Egyik verse alatt az árulkodó évszám: 1963. Egyik korai, jelentős írása ez, a Doreen. Ezért számíthatom, innen számíthatom, hogy húsz év óta útban van hozzánk, „olvasóihoz”.

Ezt mondani: útban lét, ezt mondani: költészete van, mindkettő megtevesztő lehet, mindkettő magyarázatra szorul. Tolnai Ottó ugyanis modern költő, ha akarom, egy új modernség programos költője, ha akarom, neoavantgard költő, tehát idegenek tőle e meghatározások. Tagadja ugyanis, hogy a költészetnek közvetlen célja lehetne, közvetlen üzenete. Pilinszky fejt ki azt egyik prózai írásában, hogy „útban hozzánk” a postás van. A költő ha jár, a gyerek szemléletével ha megszólítja a világ tárgyait, s a tárgyak ha visszaszólítják, a költő ha jár, útja céltalan: sétál. A költői szerepnek ilyen értelmezése illik Tolnaira is.

Költészete van, mondtuk. Ha igen: a szavak gáttalan áradására gondolhatunk, báltermekre és színháztermekre, hol minden csupa dísz, csupa önfeladtság, s hol miénk a főszerep. Hol a versben metaforák gyúlnak és szikráznak, mint a csillagszórók. Hol együtt minden, mi volt s lesz: történelem és távlatos jövő: bevérzett üvegcserep és csillagok között elúszó csónak. Nem, nem, Tolnai azt mondja, a vers: vasreszelék. Ha vágunk fémot fűrészszel, ha ott a fülünkben a fűrészfogak futása, sikoltása, ismerhetjük e versvilágot, ha a lehulló törmelék, vasreszelék megszurta ujjunk, ismerhetjük. Ez a világ — épp ellenkezőleg —: díztelen, eszköztelen, nem embertelen, de személytelen.

Ha beszélünk is róla, időzjelbe kerül lassan a „költészet”. Bartóki lett nemcsak a zene, hanem a vers is mint zene. Illyés versével fogalmazva: hangzavar. Hangzavar valakinek, valakinek vigasz. Ebben a gondolatsorban, ebben a motívumsorban nyer jelentést játéknak tettség, ellenőrizhetetlen groteszk ötletnek tetsző záró sora a *Nullás liszt* című versből: „a lemezhibából kellene kiindulnunk liszt ferenc”.

A modernség, új költészet, új tárgyiasság máig, Pilinszkyig, Tolnai Ottóig érvényes megfogalmazását József Attilánál találtam meg legpontosabban. *Megfáradt ember* című versében írja:

*„Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én...
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.”*

A folyónak és az embernek a nem fölé-alá-rendeltsége, hanem mellérendeltségi viszonya, ez idézi azt a tárgyias, romantikamentes, költői szerepmentes világot, nagy vállalásoktól, gondtól, terhektől mentes világot, amely oly jellemző lesz napjaink költői világlátására. A determináltságáról megfélekedző (valóban „megfáradt”, ahogy József Attila mondja, tehát kifáradt, kiábrándult ember vagy a menekülő ember, aki szabadulna a függőségek szorításából vagy — vagy! — a mámorosan önfeladott ember), a kötelmeiről megfélekedző ember válik jellegzetes művészi típusá. A József Attila-i vers se, se, se, se négyszeres ismétlése kiáltja világgá óhaját. Ha laboratóriumnak tekintjük a költészetet — Németh László például annak kívánta látni —, akkor ebben a laboratóriumban, a „harmattá vált bennem a gond és teher” laboratóriumban dolgozik, „vegyéskedik” Tolnai Ottó is. Az új művészetben a (jelképesen) léghajóján emelkedő ember dobálja ki egyre nehezekeket, homokszájkait. Hogy harmattá válhasson, harmatkönnyűvé. Ebben a laboratóriumban a kísérlet tárgya maga az ember, maga az újjáértelmezett költői szerep. Az önállósodott, öncélúsodott emberi szerep. Melyről úgy tudni, harmatkönnyű. S melyről Pilinszky pótlólag elmondja: ebben az állapotban is, mégis, kísértének a didergő limlomok. Tolnai Ottó világlágban vagyunk, minden verse ezekből épül: a kidobhatatlan homokszákból, a didergő limlomokból.

A „se, se, se” modellje igyekszik kiterjeszteni hatalmát a nyelvre is. Nem üzenet a nyelv, nem üzen a nyelv, hanem önmagába fordul, önmagára figyel; törekszik eszköztelen lenni, szikár lenni, nagybetűk harsogása nélkül meglenni, pontok, vesszők nélkül maradni. A vers nem közlés, hanem öncél, parancsa így szól: igyekezz az írást megállítani egy narcisztikusan önállósított szinten. Homokszáktól: megszabadulni a közlés, az üzenet terhétől, ez a szándék, a persze, mindig csak szándék, a megvalósíthatatlan: Weöresnél, a példaadóknál: Poundnál,

Michaux-nál, s magánál Tolnainál. A nyelv önmagára kíván maradni, a nyelv is önmaga szépségére — dallamára, zenéjére, képteremtő erejére, játékaire — kíván rápillantani. Vagy mint Tolnainál: eszköztelenségére, dísztelenségére, egyszerűségére, ebbéli szépségére. Tolnai erről tesz hitet a *Legyek karfiol* versciklus egyik mondatával: tömondat voltunk a világról.

Megvan ennek: az újraértelmezett költői szerepnek, az újraértelmezett nyelvhasználatnak, költői nyelvteremtésnek az ideája, alapelve is költőnkél. Nem tudni, a költői szándék legmélyebb, legmaradandóbb vagy felszíni rétege ez? Talán mindegy is; a legfontosabb, hogy az alkotói szándék sokoldalúságát, sokrétűségét, de egyértelműségét segít megvilágítani. Interjúban mondotta Tolnai: „Új, szocialista társadalmunkban nyílt kérdés még mindig: hányadán állunk a költővel. Dolgozzon-e a költő mást is; vagy csak verset írjon? Én azt mondom, amíg fiatal politikusaink nyakig ülnek a bőrfotelokban, és nem mennek bányába dolgozni, addig a költő is maradjon meg költőnek.”

Körbejártuk ezt a laboratóriumot, a „se, se, se”-világ vegykonyháját, utóbbi idézetünkben még az egyik robbanékony téglapercskéről is: a politikáról is levettük a fedőt. Láthattuk, hogy miként fejlődik, változik maga a költészet: csapódva szélsőségeinek partjai között. Megállapíthattuk titkon, hogy az egyik szélsőség: a vátesztudat, a biedermeier, a túlfűtött személyesség, az eszmeiség kultusza hogyan jelölte ki egy másik kultusz határvonalait: tárgyiasságát, esztétizálását. S rájöhettünk arra is — talán-tán —, a művészet sosem e sarkpontoknál születik, válik leginkább jelentőssé, hanem egymás felé visszaindulva, szintézist keresve egyik helyütt, önmaga korrekcióit végezve le teremtő módon máshol.

Ebben az értelemben: Tolnai költészete is bartóki módozatú, szintéziskereső költészet, és önkorrekciós költészet.

Nem eszköztelen, hiszen roppantul kifinomult, kimunkált montázstechnika rejlik a versekben. Nem csupán szó, szó, szó, hiszen Tolnai és a nemzedéke igenis nem maradt meg csak költőnek, elvégzett minden feladatot, amely a nemzetiségi lét mindennapjaiban ráhárult: folyóirat-szervezés, könyvkiadás, színházteremtés napi gondjait. Nem „harmattá vált” költészet, hiszen végül is fölvállalja és nagy bravúrral — igazi modernséggel — röpteti, röpteti a provinciát, azt a provinciát, melyet provincializmustól való féltükben és féltünkben szokás legelőször elejteni.

Fiatal költőként írta *Bábel tornya* című versében:

*Első jelentősebb diverzáns akciónk
közvetlenül kaktuskorszakunk előtt
Bábel tornyának ledöntése volt*

*Csak az első téglát nehéz kirántani
kis szédülés előzi meg
és aztán futni futni
hogy újra ne építtessék velünk*

Igazi remeklés e vers, jellemző dísztelenséggel, a hangulatkeltő, a különös szavak, fogalmak iránti rajongással (diverzáns akciónk), egyénített időszámítással (kaktuskorszakunk), és gondolati írással: az alkotás és rombolás kérdésének — ha akarom terrorizmusokra utaló — érintésével. Annak érzékeltetésével azonban, hogy nem kövek, tornyok emeléséről és döntéséről van itt szó. Hanem az emberi gondolkodás természetéről, hogy analizálunk és szintetizálunk, elemekre bontunk és egységbe foglalunk. És annak — ki nem mondott — tudatával, hogy futhat, futhat, a ledöntött tornyot úgyszólván ő építi újra.

Tolnai Ottó bevallottan modernista költő. Mondhatni: modernség, új avantgard, új és új kísérletek. Én mondom: ismét és ismét a József Attila-i megfáradt ember ábrázolása. Vagy pontosabb lenne azt mondani: egy új emberség ábrázolása; törekvés az áthasonultságra, törekvés az egyetemességre. A „se, se, se” modellje nem azt hangsúlyozza az emberben, ami el-

választja, elkülöníti, megkülönbözteti. Hanem azt mutatja, ami benne azonos, ami a másikkal összeköti. Ami helyzetében és jellegében általános és egyetemes. Számomra az avantgard ilyen kiáltás — segélykiáltás —: kiáltás az egyetemességért. Nem tartom rendkívülinek és furcsállni valónak, hogy az „avantgard” törekvések új és korábban nem tapasztalt hangsúlyt kapnak. Mikor lenne létünket meghatározó módon fontosabb ez a modernség! Azt keresni, azokat a jegyeket, amelyek az emberiség közösségéhez kapcsolódnak, nem pedig azokat, amelyek — egyént, nemzetiséget, nemzetet — elszigetelnek.

Azt mondd: esztétizáló modernség, azt mondom: áthasonultságra törekvés. Azt mondd: Kassák. Mondom: és József Attila. Mondod: Weöres. Mondom: és Pilinszky. Azt mondd: Tandori. Mondom: és Szilágyi Domokos, és Tolnai Ottó.

Ettől a felismeréstől Tolnai lehetne csupán csak cirkuszi erőművész, aki papírmasé súlyokat emelget. A vállalkozás költője attól, s végső soron: költő attól, hogy olyan erőpróbát tesz, amelyben alul is maradhatna. Korrekciós próba ez is: az emberben nemcsak az egyetemest meri megmutatni, hanem megmutatja azt is, ami — bátortalanul mondom ki — provinciális. Legyen provinciád, vállald, emeld meg, nem az a provincializmus — bátorít Németh László. Nem vállalnád: az lenne épp, az a metropolizmus, a kozmikus provincializmus.

Ebből a nézőpontból — ezen erőpróba nézőpontjából — kell rátekinteni válogatott versei címére is: *Vidéki Orfeusz*.

Rossz kötet cím? Jó cím? Biztosan rossz azok szerint, akik erre vidékiességet értenek. Ők, akik az irodalomra és a szellem életére úgy tekintenek, mint egy térképre: centrum és vidék. Nem is esztéták, hanem elfuserált földrajztanárok.

S jó cím azok szerint, akik tudják, hogy micsoda merészség volt az is, merészség (Weöres Sándor cselekedte) önmegszólító ódát írni a kispolgárhoz!

Mondtuk: Tolnai eszköztelen költő. Lemond a költészet megannyi eszközeről: rímről, hasonlatok, jelzők hálójáról, pontokról, vesszőkről; a költő szerintem leghatásosabb fegyverével, a metaforával is igencsak takarosán bánik. Eszköztelen lenne, fegyvertelen? (Nincs sajnálatra méltóbb pedig, nincs fölháborítóbb, mint a költői fegyverletétel!) Nem, nem eszköztelen, nem „fegyvertelen”. Verseit a — talán képzőművészettől elesett — montázstechnika törvényei szerint rendezzi. Olvasván verseit, tanulmányozhatom: a montázs a metaforával mily rokon! Metaforáival a költő ünnepi alkalmat teremt arra, hogy egyszerre több, egymástól távoleső képet sűrítsen össze, fogjon egygé a tudatban. Sokszor: a kimondhatóval kifejezze a kimondhatatlant. Tolnai versei: megannyi montázs, „nyelvi kollázs”, különböző részletek, melyeket távoli asszociációk rántanak együvé; különböző részletek — élményrétegek, hírek, dokumentumok, tézisek — összeillesztése egy művészi és gondolati egésszé. S ez az egész végül is, más és több, mint a részletek összessége, élesen vághat tudatunkba, mint a metafora; élesen hasíthat, mint a kés.

Szerkeszd csak tovább verseid, építkezz a sokszor lényegtelennek tetsző részletekből, a sokszor egymástól idegen részekből. Munkálkodj. Pilinszky nekünk is üzeni: „A legelvontabb igényű művész is: kétkezi munkás. Sokkal inkább rokona az ácsnak, a bányásznak vagy akár a földművesnek, mint bárki tollforgató hivatalnoknak. A legezoterikusabb költő is könyökig sáros-tintás munka közben. S bizony nem márvány és nem drágakő után kutat. Jól tudja, hogy a mindenség modelljét egyedül omlatag anyagból, didergő limlomokból lehet fölrakni, hogy az meg is maradjon, súlyokból és megannyi esendőségből.”

Rendjén van-e, hogy az első összegzéshez érkezted? Talán rendjén; éveid száma 44, két kicsi szék.